

DERNEKLER VE DEMOKRASİ

Musa Hikmet YAVUZYİĞİT*

SUNUŞ

Bir toplumdaki siyasal ve ekonomik kurumlar kaçınılmaz olarak o toplumun üretim biçimlerinin üst yapı yansımalarıdır. Örneğin kapalı pazar birimlerinin egemen olduğu tarımsal ekonomilerde bir burjuva kültürünü aramak hayal olur. Böyle bir toplumda bulabileceğimiz üst yapı kurumları, toprak soyluların egemenliğinde bir siyasal yapı, geleneksel ve kadercı bir kültür ve çıkarlarını rasyonel olarak saptama yeteneği olmayan renksiz, şekilsiz kitlelerdir. Gerçek sanayi toplumuna dönüşmemenin doğurduğu az ihtisaslaşma, iş bölümü yokluğu, kapalı pazar ekonomilerinin yarattığı ekonomik hareketsizlik sosyal yapıda statik bir görüntü sağlayacak, ekonomik çıkar çatışmalarının cılızlığı sonucu sınıf toplumu gerçekleşmeyecek ve toplum başarıya değil doğuşa, ihtisasa değil ünvana önem veren bir statü toplumu olacaktır.

Değişen üretim ilişkilerini yansıtan yeni toplumsal koşullar, toplumda yeni patlamalar, meşruiyet krizleri, değişik iktidar ilişkileri ve yeni denge sorunları yaratacaktır. Bu alt yapısal değişimin kendine uygun üst yapı kurumları arama ve oluşturma çabasıdır.

Yapısal yeteneksizlik alt yapıdan gelen zorlamalarla giderilir. Toplumsal koşulların niteliği yeni üst yapı denetim ve yönetim görevleriyle toplumu etkileyecek ve yeni alt yapı gelişmeleri dolayısıyla yeni sorunların oluşmasına araç olacaktır. Bu toplumsalla siyasal arasındaki etki-tepki, başka bir deyimle girdi-çıkıtı oluşumu o toplumun siyasal davranışını etkileyecek ana koşullarda yaratacaktır. Yapısal ve toplumsal değişimler, etki-tepki ilişkileri, değişik toplumlarda değişik türlerde meydana gelmektedirler. Diktatörlük, demokratik yönetim, evrimler ve devrimler kendilerine en uygun ortamlarda gelişirler ve uygulanırlar.

Başka bir deyişle, bunlar kendilerini yaratan alt yapının üst yapı ürünleridirler. Toplumu da kendilerine özgü bir şekilde etkileyip yön vereceklerdir. Toplumlar arasındaki bu farklılık ve değişik siyasal davranış boyutları, o toplumların değişik sosyo-

---

*T.C. Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü (Teftiş Kurulu Başkan Yardımcısı).
Devlet Denetim Elemanları Derneği (DENETDE Genel Sekreteri)

ekonomik tabanlarından ötürüdür. Yine; siyasal sistemler ve bu sistemlerin içinde yeralan ve onları oluşturan siyasal davranış boyutları, o toplumun sosyo ekonomik tabanının yarattığı bir üst yapı olan siyasal ve toplumsal kültürün etkisindedirler.

Siyasal ve sosyal yapıyı toplumdaki alt yapısal niteliklerin, üretim ilişkileri türünün bir yansıması sayarsak bu siyasal ve sosyal yapının bir parçası olan dernekler de toplumun niteliklerine ve üretim biçimine bağlı olarak gelen üst yapı kuruluşları olarak belirirler. Bu anlamda dernekleşme olayı her toplum türünde görebileceğimiz bir oluşum değildir. Yoğun olarak dernekleşme, ihtisaslaşmış, atomize olmuş, iş bölümünün yoğunlaşmış, siyasal kaulmanın arttığı, endüstrileşmiş toplumların ürünüdür ve ancak bu tür toplumlarda görülür. Çünkü bu tür toplumlarda toplumsal hareketlilik artmıştır.

Geleneksel yaşama düzeyinden modern yaşama düzeyine yönelmiş toplumların nüfuslarının önemli bir kısmında beliren geniş kapsamlı değişme sürecine toplumsal hareketlilik denmektedir. Sosyal hareketlilik kavramı içine üretim ilişkilerindeki, değişiklikleri, göçlerle meydana gelen değişiklikleri, kurumlardaki, rollerdeki, davranışlardaki, ihtiyaçlardaki ve geleneklerdeki değişiklikleri alır. Bütün bunlar sırasıyla siyasal davranışı etkiler ve değiştirir. Bu değişiklik sonucu eski toplumsal, psikolojik, ekonomik, bağlılıklar yıkılır ve toplum yeni davranış kalıplarını benimser.

Toplumsal hareketlilik beraberinde geniş bir "Siyasallaşmış" vatandaş topluluğu getirir. bu topluluğun hacmi büyüdükçe siyasal kurumların ve işlemlerin değişmesi için gitüğe büyüyen bir baskı başlar. Bunun diğer bir sonucu olarak da siyasal sürece yönünü veren insan ihtiyaçlarında bir değişiklik olur. Bu değişiklik siyasal süreci de etkileyip değiştirecektir. İnsanların ilgileri mahalli bölgelerden ulusal düzeye çıktıkça, eski örf, adet ve geleneklerini terkedip mesleklerinde ve yaşadıkları yerlerde değişmeler meydana gelince ihtiyaçlarında da belirgin bir değişme olacaktır.

Toplum böylesine değişip geliştikçe ve atomize hale dönüştükçe, kişi toplum içinde giderek önemini kaybedecek, devasa kuruluşlar, büyük şehirler ve gayri şahsi, ulaşılması zor siyasal yapı karşısında cüceleşecektir. İşte böyle bir ortamın doğal sonucu dernekleşme olayının hız kazanarak belirleyici olmasıdır.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Yoğun işbölümü dolayısıyla çıkar türlerinin çoğaldığı toplumlarda insanlar eş görüşlere ve eş çıkarlara sahip insanlarla bir arada olmak isteyeceklerdir. Çünkü toplumda yalnızca sosyal, siyasal ve ekonomik örgütler, unsurlar devleşmemiş, fakat kişinin uğraşmak zorunda kaldığı problemler ise devleşmiştir. Kişi bu büyük sorunları çözebilmek için dayanışma gereksinimi duyar. Toplumsal koşulların yarattığı böylesine bir zorunluluk sonucu da dernekler kurulmaya başlar. Birey çıkarlarının ve görüşlerinin paylaşıldığı bu kurumlarda artık o devasa toplum karşısında kişi bir cüce değildir. Kendi çıkarları doğrultusunda başka kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, siyasal sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren kararları ve etkenleri etkileyebilecek bir duruma gelmiştir. Dernekleşmeyle birlikte siyasal ve sosyal yapıda değişmeler olacak, devletin ve diğer birkaç kuruluşun dışında kişinin bağlılık duyacağı bir sürü örgüt meydana çıkacak, iktidar savaşı bu gruplar aracılığıyla verilecek ve paylaşılan bir siyasi yapı ve pluralist bir toplum düzeyine geçilecektir.

İşte, dernekleşme sürecini böyle bir toplumsal zorunluluk olarak niteler ve modernleşmiş, gelişmiş ve parçalanmış bir toplumun ürünü olarak kabul edersek, dernekleşme toplumsal sistemin bünyesinden doğan bir tepki olarak belirir. Burada; tepki, toplumdaki gelişmelere yabancı ve erişilmez kalan sosyal, siyasal ve ekonomik yapıya karşıdır. Toplumdaki gelişmeleri yukarıya, üst yapıya taşımak gerekmektedir ve dernekler bu gereğin sonucu olarak doğarlar¹.

Soruna böyle bir yaklaşımla eğildiğimizde toplumdaki dernekleşme oluşumunun yoğunluğu da bizi toplumun yapısı ve nitelikleri hakkında sağlam teşhislere varmaya götürebilecektir. Tıpkı üst yapı kuruluşlarına ya da kişilerin davranış kalıplarına bakarak toplumun sosyo-ekonomik gelişmenin hangi safhasında olduğunu saptayabileceğimiz gibi, dernekleşme sürecine ve derneklerin kendi aralarındaki dağılımına bakarak toplum için aynı sağlıklı teşhisleri koyabiliriz. Çünkü dernekler önceden de gördüğümüz gibi modern bir toplum bünyesinin ürünüdürler ve bu anlamda ekonomik ve sosyal gelişmenin ölçüsü olarak ele alınabilirler.

Atomize ve çok yönlü karmaşık bir toplumda eş çıkarları olan kişileri bir araya getirme ve onlara dayanışma olasılığı sağlayarak topluma karşı daha güçlü kılma gereği ile oluşan dernekler, böyle bir dinamizme sahip olmayan geleneksel toplumların ürünü olamazlar.

Dernekleşme süreci "Hareketli" bir toplumsal bünyenin ürünüdür. İş bölümünün yoğunlaştığı, ihtisaslaşmanın arttığı, atomize olmuş bir toplumda eş görüş ve çıkarları biraraya toplayıcı kurumlara duyulan gereğin kaçınılmaz olarak bir dernekleşme sürecini gerçekleştireceği açıktır. Bu nedenle yoğun bir dernekleşmenin gelişmiş bir toplum yapısı içinde belireceğini önermek yanlış olmayacaktır.

Aynı kanıtlamayı elde bulunan ampirik bulgularla Türkiye'ye uygulamak mümkündür. Ülkemiz, yoğun dernekleşme sürecinin gelişmiş illerimizin bünyelerinde oluşan bir süreç olduğunu açıkça belirtecektir. Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri sayılan Batı Karadeniz, Marmara, Ege bölgelerimizdeki illerimizin yanısıra Adana, Ankara Konya, Kayseri ve Gaziantep-Bursa gibi gelişmiş illerimiz 1946'dan bu yana modernleşen, sanayileşen ve pazar için üretim yaparak farklılaşan toplumsal bünyeleri nedeni ile yoğun bir dernekleşme süreci içerisine girmişlerdir. Bu illerimizde hızla artan ve değişik türleri kapsayan dernekler, plüralist bir sosyal yapının ancak modernleşmenin ve gelişmenin bir sonucu olduğunu kanıtlamaktadırlar.

Öte yandan; bütünüyle tarımsal bir ekonomiye sahip ve kısmen kapalı pazar ekonomileri içinde hapsedilmiş bulunan doğu ve Güneydoğu illerimizdeki derneklerin çilızlığı bize dernekleşme sürecinin atomize olmuş bir toplumun üst yapısı olduğunu ispatlamaktadır.

DEMOKRATİK KİTLE ÖRGÜTÜ OLARAK DERNEKLER

Özellikle 1980 sonrasında, toplumsal katılmaya getirilen yoğun kısıtlamalar ve kavram kargaşası, başta sendikal hareketler olmak üzere diğer tüm kitle örgütlerine de

¹Yücekök, Ahmet N. Türkiye'de Dernek Gelişmeleri, A.Ü. SBF Yayını, 335, Ankara.

yansımasıdır. Nitekim; bu dönemde zaman zaman, "Kitle Örgütü" kavramı yerine, daha çok "Demokratik Kitle Örgütü" -DKÖ- kavramının kullanıldığını, yine; sınıf sendikacılığı kavramı yerine de "Kitle ve Sınıf Sendikacılığı" kavramının kullanıldığını görmekteyiz².

Genel literatürde; genel olarak emekçilerin kitle olarak içinde örgütlendiği örgütlere kitle örgütleri denilmektedir. Ancak; ülkemizde, 1970'lerin ikinci yarısından sonra, sendikalar dışındaki kitle örgütlerine demokratik kitle örgütü denilmeye başlandı. Buradaki demokratik sözcüğünün ifade ettiği şey oldukça başkadır. Nitekim; demokratik mücadeleden kastedilen de bu günkü düzenin sınırları içinde elde edilebilecek haklardır².

Bir kitle örgütünün demokratik niteliğinin özü onun kitleleri içinde barındırıyor olmasından kaynaklanır. Eğer kitle örgütü demokratik değilse, bürokratik bir işleyişe sahip olmuşsa, bu durum o örgütün demokratik özü ile çelişir ve bu öz ve biçim arasındaki çelişme çözümlenemezse, o örgüt yozlaşıp kitlesel niteliğini kaybeder².

Sendikal hareketlerdeki kavram kargaşası irdelendiğinde; Batı da sınıf sendikacılığı kavramının başına "Kitle ve" eklenmesi, komünist partilerin Euro-Komünizme evrimleşmesi ve devrimci sınıf sendikalarının reformcu bir sendikacılık merkezine dönüştürülmeleri, pragmatik düzeyde de programlarının birer işçi aristokrasisi ve ara sınıfların taleplerine indirgenmesi sürecinde oldu. Sınıf mücadelesine Marksizmin-Leninizmin perspektifinden bakanlar için "Kitle ve" sözcüğü arkasına saklanan eğilimlerin sınıf sendikacılığının ilerlemesi önünde bir engel olduğu açıkça görülmektedir².

ÜLKEMİZDE 1980 SONRASI KİTLE ÖRGÜTLERİNİN DURUMU

12 Eylül müdahalesiyle girilen dönem, Cumhuriyet Dönemimizin ara dönemlerinden biridir. Dolayısıyla; bu dönemin bir gereği olarak pek çok DKÖ kapatılmıştır. Pekçok siyasal faaliyet yasaklanmış, siyasal örgütlenmeler dağıtılmıştır. Bir yandan sendikalar kapatılıp mallarına el konulurken, öte yandan TÜRK-İŞ'in bile her türlü faaliyeti yasaklanmış, AP ve CHP gibi düzenin direği burjuva partileri bile kapatılmıştır².

Bu sessizlik içinde, yasalara geçirilmiş bir kısım özgürlükler dahi "Gelecekte sorun yaratabilecek açık kapılar" olarak değerlendirilmiş olacak ki yasalardan çıkarılmışlardır Burjuva hukuk ilkeleri açısından bile kabul edilemez bir anayasa olan 1982 Anayasası yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasa ışığında çıkarılan; sendika, basın ve dernekler yasaları ile pekçok demokratik hak ve özgürlükler kullanılamaz hale gelmiştir. Sendikalarda tam bir devlet kontrolü öngörülürken, derneklerin kurulması ve kapatılması vali ve kaymakamların insiyatifine bırakılmıştır. İşçileri grevlerden caydırmak için büyük ölçüde TİSK'in önerilerini içeren bir "Grev ve Lokavt Yasası" çıkarıldı. Bu koşullar hazırlanırken bir ölçüde 10 yıllık bir dikensiz gül bahçesi yaratmak öngörülmüyordu².

²Ali, Gündoğmuş, Sendikalar, Kitle Örgütleri ve Kitle Mücadelesi, İstanbul, 1992, s. 95.

DERNEKLERİN DE DAHİL OLDUĞU GRUP MÜCADELESİ VE DEMOKRASİ

Ülkemiz ve toplulumumuz bunalımlı bir dönemden geçmiştir. 1980'li yıllar, ülkemizde genel anlamda bir sağ'a kayışın, toplumun her alanında süren apolitikleşme sürecinin pekçok kesimi etkisi altına aldığı bir dönem oldu. Genel olarak toplumun her alanda bir Consensus (Uzlaşma) ortamına itildiği bu dönemde politika, yalnızca siyasi partilerde değil, toplumumuzun diğer kurumlarında da büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Toplumda bir geriye dönüş fobisi baş göstermiştir. 1980'li yıllar öncesi ve sonrasında yaşanan kimi güçlükler adeta toplumun farklı birçok kesimini ataletle stürüklemiştir. Bir statükoya -ideal koşulları içermese de- razı olma durumu vardır³.

Toplumun hiçbir alanında halihazır durumu dönüştürmeye ilişkin bir talep görülmemektedir. Toplum tüm kurumlarıyla ve kesimleriyle adeta bir 12 Eylül şokuyla susan ülke konumuna gelmiştir. Herhalde kabul etmek gerekir ki hiç bir yapı, hiçbir sistem ebedi olarak "Dengede" duramaz. Dengeler anlıkur, dönem dönem değişir. Yapılar herhalde değişik dönemlerden geçer, dönüşür, yeni anlık dengeler kurulur, özellikle son derece karmaşık birer yapı olan toplumlar için de durum böyledir. Ülkemizde, şimdilerde atalet yavaş yavaş yerini devinimlere terk etmektedir. Nitekim; toplumun değişik kesimlerinde örgütlenmiş derneklerin toplum gündemine getirdikleri eylem ve işlemlerde gün geçtikçe bir yoğunlaşma ve etkililik olmaktadır. Bir yandan büyük bir hızla yeni dernekler oluşurken, öte yandan dernek üyeliği giderek bir övünç kaynağı olmakta, kaulmalar hızla artmaktadır³.

KİTLE PARTİLERİ VE SİYASAL YELPAZE

Kitle partileri açısından incelendiğinde; 1980'li yıllar içinde ülkemizdeki dinamizmin SOL'dan SAĞ'a kaydığı ya da geçtiği görülmektedir. Kalkınma, büyüme, modernleşme, lâiklik vb. temel seçenekler yakın gelecekte SAĞ içinde çözülmek durumunda kalacaktır. bu hipotezin anlamı; birçok çevrenin beklediği gibi yakın gelecekte, ülkede çoğu zaman iktidarda bulunan bir merkez sağ partiyle çoğu zaman ana muhalefette bulunan bir merkez sol partiden oluşan geleneksel siyasal yapının gerçekleşmeyebileceğidir³.

Merkez sağ ve merkez sol'un çevrelerinde yer alan siyasi güçlere bakıldığında; merkez sağ'da tabanı oluşturan geniş bir kitlenin yanısıra, dinci ve milliyetçi kanatlardan meydana gelen bir desteğin olduğu görülür. Ülkemizde sivil siyasi örgütlenme zayıf olduğu için, Ocak ve Bucak Teşkilatları'nın 1961 Anayasası ile kaldırılmış olmasının da etkisiyle, sağ partiler ana kitlesini genelde ekonomik çıkarlar etrafında toparlamakta, buna karşın parti mekanizmasını yürütecek militan kadrolar bulmakta zorluk çekmekte ve bu durum ise radikal sağ oluşumların bu tür parti kadroları içerisine sızmaları ve iktidarları paylaşacak ölçüde etkili olmaları sonucunu doğurmaktadır³.

Benzer bir durum ise merkez sol partiler için geçerlidir. Ancak; merkez sol parti içinde ülkemiz bakımından görülen bir diğer önemli özellik ana kitlesinin esas itibariyle, yakın geçmişte ""Devlet Partisi" soy kütüğünden gelmesi dolayısıyla beklenildiği gibi sendikalara değil, daha çok merkez sağ partilerinkine benzer bir yapıya sahip

³Raşit Gökçeli, Demokratik Kitle Örgütleri, Kıyı Yay. Ankara. 1987, s. 19-20,26.

bulunmasıydı. Zaten böylesi bir yapı benzerliği bu iki grubu önemli ölçüde birbirine benzetmekte, yakınlaştırmaktadır. Nitekim; siyasal yelpazedeki böylesi bir daralmanın sonucu, heriki grubun savları, söylemleri ve dünya görüşleri, enazından görünürde birbirine çok yakınlaşmaktadır. Örneğin; son yılların özelleştirme furyasında tarafların pek de farklı politikalar üretmedikleri, çözüm önermedikleri buna iyi bir saptamadır³.

DEMOKRATİK KATILMADA KİTLE ÖRGÜTLERİNİN ETKİSİ

Kitle örgütleri ağırlıklı olarak ister üretici, isterse tüketici konumlarından kaynaklanarak, kitlelerin toplumsal karar verme mekanizmalarında erklerini ve ağırlıklarını hissettirmeleri beklenen birer demokratik araçlardır. Asıl görevleri doğrudan siyaset üretmek değildir. Ancak; bu durum demekleri de kapsayan birer ikincil örgüt konumundaki kitle örgütlerinin savundukları kitleler ile ilgili politikalar üretmeyecekleri anlamına gelmez. Asıl görevleri siyaset üretmek olmayan, ancak; temsil etmekte oldukları kitlelerin ekonomik ve günlük yaşamları ile ilgili politikalar üreten ikincil örgütler, içlerinde siyasetlerinde rol oynadığı birer yapılarıdır³.

Burada; çeşitli siyasetlerin kitle örgütleri içinde izleyebileceği iki ayrı yol sözkonusudur. Siyasetler, ya kitle örgütlerinin toplumsal tabanını oluşturan bağımsız bireyleri toplumsal muhalefet tabanından uzaklaştıracaklar, ya da daha olumlu bir tutum olarak; kitle örgütleri içinde çeşitli görüşlerin tam bir demokratik ortamda kendilerini ifade etmeleri, bireylerin etkilerini en geniş anlamda kullanabileceği bir iç demokrasinin yaratılmasını sağlamaya yöneleceklerdir. Şüphesiz bu ikinci yol; çok daha saygın, demokratik geleneklerin, katılımcılığın, hoşgörünün, tüm bunların ötesinde toplumsal barışın geliştirilmesinde etkin bir rol üstlenecektir³.

Ayrıca; siyasetlerin gruplar, cepheler halinde birleşerek ikincil örgüt içinde etkin olma mücadelesi verdikleri ortamlarda, siyaset gruplarından oluşan cephelerin bağımsız bireyleri kendilerine çekmek amacıyla daha fazla gayretli olmaları için ek bir neden daha vardır. Bağımsız bireyin olası grup içi koalisyonlarda bir çeşit katalizör görevi yapması.

Bağımsız bireylerin ve aydınların ikincil örgüt içerisinde şu veya bu nedenle şu veya bu siyasi etkinlik mücadelesi neticesinde "Joker" konumuna düşmeleri, ikincil örgütten kopmalarına veya ikincil örgüt bakımından merkezkaç güçlerin harekete geçmesi sonucuna neden olabilir.

Böylece; demokratik kitle örgütleriyle, gerek toplumun diğer kesimleri, gerekse siyasi partiler ve sistem arasında doğrudan ve karşılıklı bir etkileşim ve iletişim sözkonusudur. Bu da aslında demokratik bir oluşumun doğal sonucudur. Bu etki-tepki ilişkisinin yoğunluğu ve etkinliği burada demokratik yapılanmanın ve buna bağlı olarak demokratik katılımcılığın düzeyini belirleyecektir. Denebilirki ne kadar geniş alanda ve geniş sayıda (hem dernek adedi, hem de üye sayısı olarak) dernekçilik varsa o kadar demokrasi ya da demokratikleşme olasıdır.

DERNEK ÖRGÜTLENMELERİ VE DEMOKRATİK KATILIM

Ülkemizde, Cumhuriyet sonrası yıllarda Atatürk önderliğinde büyük ölçüde otoriter bir siyasal rejim sürdürülmüştür. Aynı yönetim şekli İsmet İnönü zamanında da görülmüştür. Ancak; bu dönemdeki otoriterlik aslında demokratik bir Cumhuriyet

yönetimi oluşturma amacıyla gerçekleştirilen devrimlerin yerleştirilmesi ve pekişmesi amacıyla gündeme gelmiştir. Geniş halk kitlelerine, gerçekleştirilen yenilikleri kabul ettirmek "Halk için Halka Rağmen" anlayışı ile olabilmıştır. Böylece rejimlerde klasik kamu özgürlüklerini arka plana itmek kaçınılmaz olmaktadır. Yaşamak için yumuşak bir havaya ihtiyaç gösteren kamu hürriyetlerinin totaliter rejimlerin sert iklimine dayanamadıkları görülmektedir⁴.

Bu dönemde; bir yandan devrimleri korumak endişesinden, diğer yandan dış saldırı beklentileri, yönetimi güçlü ve otoriter olmak zorunda bırakmıştır. Ayrıca; CHP yönetimi de kendisine karşı olan ya da iktidara seçenek olabilecek güçleri denetim altında tutmak istemiştir. Dernek hak ve özgürlüğü siyasal partilerin, meslek kuruluşlarının amaç ve faaliyetlerinin, siyasal rejimin amaçlarına ve siyasal görüşlerine koşutluğu oranında kurulmalarına olanak sağlayan bir cemiyetler yasasıyla hukuksal rejim sağlanmıştır⁵. İşte; Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan dernekçilik, dolayısıyla bu yolla örgütlenme ve demokratik katılım anlayışımız, 1961 Anayasası'nın getirdiği bir kısım yeni özgürlükler dışında aynı tedirginliğini ve yetersizliğini günümüze kadar ulaştırmıştır.

ÜLKEMİZDE DERNEKÇİLİĞİN KISA TARİHÇESİ

Ülkemizde dernek hak ve özgürlüklerinin evrimine baktığımız zaman, bunların toplumsal ve siyasal gelişmelerin evrimiyle büyük ölçüde paralel gittiğini saptamaktayız. Örneğin; daha 1908 de ilan edilen Meşrutiyeti izleyen aylarda dernek kurma girişimlerinin hızlandığı, daha önce kurulanlarında etkinliklerini arttırdıkları, bunun üzerine 1909 Cemiyetler Yasası ile siyasal rejimin liberal ve özgürlükçü nitelikleri doğrultusunda, dernek hakkı da liberal bir anlayışla ilk kez düzenlenmiştir. Ancak; bu liberal yaklaşım, 1913'ten sonra İttihat ve Terakki'nin fiili bir tek parti rejimi kurması üzerine kâğıt üzerinde kalmış ve bu temelde de Cumhuriyet yılları boyunca sürüp gitmiştir. Nitekim; hükümetlere tüm derneklerin idari eşlemlerini ve hesaplarını her zaman teftiş ve tetkik yetkisi tanıyan değişiklik 1923 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu yetki, 1926 tarihli Medeni Kanun'un derneklere ilişkin liberal kurallarının uygulanışını açıklamaya yeterlidir.

Özellikle; 1930'lu yıllarda dönemin tek partisi CHP'nin sınıf olgusu ve sınıf mücadelesini yadsıyan ideolojisi, dernekler hakkında çizilecek çerçeveyi de belirtmiştir 1938 Cemiyetler Yasası'nın izin sistemini öngören sınıf temeline dayalı derneklerin, kurulmasını yasak dernekler listesine alması, siyasal rejimin otoriterliğiyle dernek hakkı arasındaki sıkı bağlantıyı göstermektedir. Bu bağlanının bir kanıtı da, 1945'de çok partili düzene geçiş çabalarıyla birlikte, 1938 Cemiyetler Yasası'ndaki -yeni dönemle bağdaşmayacak- bazı kuralların değiştirilmesidir.

Dernek hak ve özgürlüklerinin, ülkedeki siyasal ve toplumsal gelişmelerden etkilenmesinin yanısıra, dernekleşme etkinliğinin sayısal gelişimi ile üye yoğunluğunun da siyasal rejimi belli ölçüde etkilemesi sözkonusudur. Kamu özgürlüklerinden olan dernek ve sendikalar gibi kitle örgütleri kurma özgürlüğü ülkemizde, bu özgürlüğe çizilen yasal çerçeve ile doğru orantılı olarak kullanılmış ve dolayısıyla gelişebilmiştir. nitekim; serbest kuruluş sistemini benimseyen 1909 tarihli Cemiyetler Yasası'ndan sonraki

⁴Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, AÜHF. Yayını, Ankara, 1968, s. 138.

⁵Muzaffer Sencer, Türkiye'de Siy. Part. Sos. Temeli, İstanbul, 1974, s. 158.

dönemlerde bir yılda kurulan dernek sayısı, izin sistemini getiren 1938 tarihli Cemiyetler Yasası'ndan sonraki dönemde bir yıl içinde kurulan dernek sayısının yaklaşık iki katı oldu.

Bu kez, 1946'daki değişiklikle demokrasiye aykırı bir kısım hükümleri kaldırılan Cemiyetler Yasası'ndan sonra bir yılda gerçekleşen örgütlenme, izin döneminden (1938 sonrası) 5 kat fazla olmuştur. Bu arada; Devlet himayesinde bulunan Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu (1938 değişikliğinden önceki ünvanlarıyla.) varlıklarını günümüze kadar sürdürdükleri halde, "Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu" ile "İşçi Esnaf Kurumu" gibi kurumlar kısa ömürlü olmuşlardır.

Çok özgün bir gelişme de; 1946 öncesinde dernekleşme etkinliklerinin istenmeyen yönlere gelişmesinin engellenmesi idi. Özellikle "Laiklik" anlayışına bağlılık ve Cumhuriyetin korunması kaygısından hareketle bu dönemde -1946 öncesi- izin verilmeyen din konulu "Cami Yapıturma Dernekleri"ne 1946 sonrası seri şekilde izin verilmesinin yanısıra teşvik de edilmeleri sonucu Nisan 1994 ayı itibarıyla sayılarının 13.380 adede ulaştığı (toplam aktif dernek sayısı 56.209'dur.) buna tipik bir örnektir.

1946 değişikliğiyle sınıf temeline dayalı dernek kurma hakkı belli ölçüde getirilince, bu yöndeki örgütlenmeler hızlanmıştır. Ancak; yapılan değişiklik dahi işçi örgütlenmelerini özel bir düzenlemeye bağlayarak, özellikle sendikalara siyasetle işgali yasaklayarak, bir ölçüde sınıf mücadelesi yolunu kapatmış, yalnızca "Hürriyetçi, Devletçi, Milliyetçi ve Gayri Siyasi" sendikaların kurulmasına olanak tanımıştır⁶.

Dernekler Kanunu olarak 1630 sayılı ile 1972 yılı sonlarında yürürlüğe konulan yeni yasa da; benimsediği ilkeler, getirdiği hükümler ve sistematigi bakımından, yani içerik ve yapı olarak reformist nitelikte görünmekle birlikte, On yılı aşan bir uygulama döneminden sonra pekçok boşlukları ve yetmezlikleri saptanarak, ayrıca; 12 Eylül 1980 sonrası yaklaşımlarının etkisi sonucunda, son kez 4.10.1983 tarih ve 2908 Sayılı Kanunla düzenlenmiştir. Ancak; hemen belirtmek gerekir ki bu son kanun öncesilerine göre daha geri sayılmaktadır. Herşeyden önce örgütlenmeyi büyük ölçüde engellemekte, zorlaştırmaktadır. Adeta kitleye sağa sola fazla karışmayın ve karıştırmayın imajını vermektedir. Yani kitle katılımını değil, kitle hareketsizliğini öngörmektedir.

SINIF TEMELİNE DAYALI DERNEKLEŞME OLGUSU

1946 Cemiyetler Yasası, 1938 tarihli yasanın "Sınıf Temeli ve Adına Dayalı Dernek Kurma Yasağı" nı kaldırmıştır. Türkiye'de sınıflı bir toplum yapısının bulunmadığı daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk tarafından söylenmiştir. Bu konuda izlenmesi gereken ya da izlenen politika, sınıfları yadsımak doğrultusunda olmuştur. Nitekim; Mustafa Kemal, halkçılık esasına dayanan CHP'yi kurmayı tasarladığı 1922 yılında ki bir konuşmasında, memaliki sairede fırkalar behemahal iktisadi maksatlar üzerine tesis etmiş ve etmektedir. Çünkü; o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatinin muhafaza maksadıyla bir fırka teşekkül eder⁷. Yine; CHP döneminin genel sekreteri Recep Peker; sınıf ve sınıf kavgası olmadığı kanısındadır. 1934 yılı parti

⁶M. Hakkı Arslan, Türkiye'de Dernek Özgürlüğü'nün Tarihsel Gelişimi, TODAİE, 1984.

⁷.. Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Cilt 3, İstanbul, 1957, s. 417.

kongresinde "Halkçılık bir kişiden ibaret değildir Türkiye'de sınıf yoktur. Sınıf kavgası yoktur. İmtiyaz yoktur. Mıntuka taassubu, derebeylik, ağalık, aile ve cemaat imtiyazı fikirleri yoktur." demektedir. Bu anlayışta, gerek yasal gerekse anayasal düzenlemelerle güntümüze kadar gelmiştir.

Sendikalar Yasası çıkana kadar, özellikle işçilerin hak ve çıkarlarına yönelik yoğun bir dernekleşme çabasında oldukları görülmektedir Böylece; korunmaya, güçbirliği yapmaya ve dayanışmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.*Dolayısıyla, sınıf esasına göre örgütlenme ister yasaklansın, isterse özgürleştirilsin, temelde sınıfsal gruplar şeklinde bir örgütlenme oluşması devam etmektedir. (İşçi, işveren, esnaf, memur vb.)

TÜRKİYE'DE KAMU GÖREVLİLERİ DERNEKLERİ

Devlet, yapmakta olduğu işleri kamu görevlileri eliyle yürütür. Kamu görevlileriyle devlet arasındaki ilişkiler, toplumdaki egemen üretim biçimi, devletin niteliği, görevlerin sayısı ve toplum içindeki konumuna bağlı olarak zaman içinde önemli değişimler geçirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar olan dönemde toplum içinde bürokratların ağırlığının azalarak ta olsa sürdüğü ileri sürülebilir. 1923-1929 arası ekonomide uygulanan liberal dönem devletin klasik işlevlerini sürdürdüğü dönemdir. Bu dönemde görece olarak iyi eğitim görmüş kişilerin çoğunun devlet hizmetinde çalıştığı, kamu görevlisi sayısının az olduğu ve eğitim, sağlık gibi hizmetlerde eksiklikler olduğu ileri sürülebilir.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara geçmesiyle ülkede bazı dönüşümler hızlanmıştır. DP alt yapı yatırımlarına önem vermiş, tarımsal üretimin ve gelirlerin artmasına destek sağlamıştır. Özel kesime yeni olanaklar yaratılmıştır. Teknik elemanlar daha iyi olanaklar elde etmiştir. Bürokrasinin ise toplumsal konumunun düştüğü, gelirlerinin de daha az arttığı görülmüştür. 1960'lar demokratik gelişimin ve sanayileşmenin hızlandığı yıllardır. 1961 Anayasası ile işçilerin sendikal hakları genişlemiş, 1965 yılında kamu görevlilerine grevsiz ve toplu sözleşmesiz sendika hakkı verilmiştir. 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ve yasal düzenlemelerle kamu görevlileri sendikaları kapatılmıştır. Sendikaların yerine derneklerin kurulduğu 1970'lerde kamu görevlilerinin sayısında önemli artışlar görülmüştür. Bu da maaşların bütçedeki görece payını artırmıştır Dönemin tipik dernekçiliğinde, kamu görevlilerinin ekonomik ve mesleki amaçlarıyla, siyasi amaçlarının çoğunlukla birlikte bulunduğu ve savunulmaya çalışıldığı izlenmektedir⁸.

KAMU GÖREVLİLERİ DERNEKLERİNİN YAPI VE ÖZELLİKLERİ

Kamu görevlilerinin dernekler biçiminde örgütlendiği dönem, gerek siyasal iktidarların engellemelerine, gerekse derneklerin kendi iç yapılarından kaynaklanan türlü olumsuzluklara karşı, kamu görevlileri örgütlenmesinde önemli bir yer tutmuş, sendika hakkının bulunduğu yıllar bir anlamda bu dönemin bir ön hazırlığı olmuştur Kamu görevlileri dernekleri kapatılmış olan sendikaların yerine kurulmuş örgütler olduklarından, sendikal hedeflerle ortaya çıkmışlardır. 1971-1980 dönemindeki kamu görevlileri örgütlenmesine bakıldığında, kamu görevlileri derneklerinin aynı zamanda sendikal

⁸Serdar Demir, Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleri, TODAİE Dergisi, C. 24, s. 1.

işlevler yüklediği de görülmektedir. Kamu görevlileri örgütlenme yoluyla siyasal katılımlarını arttırmak, istisadi, toplumsal ve siyasal alanda daha belirleyici olmak istemişlerdir.

Kamu görevlileri dernekleri sendikalara göre daha kitlesel bir nitelik taşımıştır. Bu durum kamu görevlilerinin sayısının artması, iktisadi durumlarının kötüleşmesinin yanında, kamu görevlileri derneklerinin, kamu görevlilerinin katılımını arttırmadaki başarılarına bağlanabilir. Kamu görevlilerinin sendika kurma hakkının bulunduğu dönemin baskın niteliği az sayıda üyesi olan birçok, fakat genelde güçsüz sendikaların kurulmuş olması iken, 1971-1980 döneminde güçlü kamu görevlileri dernekleri örgütlenmesi ortaya çıkabilmiştir.

Kamu görevlilerinin kitleselleşmelerini sağlayan önemli bir öge de, etkinlik yöntemleri olmuştur. 1965-1971 dönemindeki memur sendikaları daha yönetimi uyurma, birdiri yayınlama gibi etkinliklerde bulunurken, dernekler kitlesel eylem yöntemine çok sık başvurmuşlardır. Kamu görevlileri derneklerince girişilen toplu gösteriler ve toplantılar azımsanamayacak sayıdadır. Bundan başka kamu görevlileri dernekleri çok yoğun bir yayın etkinliği içinde olmuşlardır. Bülten ve dergi gibi süreli yayınların yanında, el kitapları, bildiriler basın bültenleriyle istemlerini daha net olarak ortaya koymuşlardır.

Dernek örgütlenmesine daha çok aşağı gelir ve konum düzeyindeki kamu görevlilerinin ilgi gösterdiği, buna karşılık üst düzey kamu görevlilerinin örgütlenmeyle ilgilenmedikleri ileri sürülebilir. Gelirleri görece daha düşük olan öğretmenler örgütlenmeye yoğun bir ilgi kurmuşken, mühendis ve mimarlar örgütlenme ile esas olarak, gelirlerinin düşmesine ve teknik elemanlar arasında işsizliğin artmasına koşut olarak ilgilenmeye başlamıştır. Ayrıca; üst düzey kamu görevlilerinin mesleki sorunlarla daha az karşılaşmaları ve kendilerini yönetenlere yakın görmeleri, örgütlenmeye, karşı ilgilerini sınırlamıştır.

Kitle örgütlerinin gücünün en önemli göstergesi üye katılımıdır. Kamu görevlileri derneklerinin özellikle büyük kentlerde gerçekleştirdikleri toplu gösteriler ve toplantılar üye katılımının yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak; derneklerin hedeflerine ulaşabilmek için gereksinim duydukları gelirler yetersizdir. Kamu görevlileri derneklerinin üyelerinin öğrenim düzeyi ülke ortalamasının üstündedir. Bunun nedeni, kamu görevlilerinin diğer toplum kesimlerine göre daha iyi eğitim görmüş olmasıdır. Ayrıca; kamu görevlilerinin büyük bölümünün, nüfusu daha yüksek kentlerde yaşaması ve öğrenim düzeyinin bu kentlerde diğer yerleşim birimlerinden yüksek olması da bu saptamayı olanaklı kılmaktadır.

Dernekler; mesleki, kültürel, dinsel, sportif, sanatsal, bilimsel, siyasal vb. amaçlarla kurulabilirler. Kamu görevlileri dernekleri ise mesleki amacın baskın olduğu örgütlenmelerdir. Bu nitelikleriyle de sendikalara benzerler. Dernekler, sendikalara göre yetkileri sınırlı örgütlenmelerdir. Gönüllülük daha belirgindir. Derneklerin işlevleri arasında bireyi toplumla bütünleştirme ve gerekli toplumsal beceriyi verme gibi kişiye yönelik olanlar yanında devletle üyeleri arasında arabuluculuk yapma, diğer çıkar kesimlerinin ortak paydalar altında birleşmelerini sağlama, değerlerin onanması ve değişimin gerçekleştirilmesi gibi toplumsal nitelikte olanları vardır. Ayrıca; dernekler ile sendikalar arasında Türkiye'de olduğu gibi bazı ülkelerde yasal farklılıklar vardır.

Uygulanan yasalar farklıdır. Aradaki bu fark çoğu kez örgütsel yapıya da yansır. Ancak; derneklerin örgütsel yapısı büyük ölçüde de sendikalara benzemektedir.

Kamu görevlileri dernekleri etkinliklerini yoğun olarak, yayınları, toplantıları, toplu gösterileri, basın ve yayın organlarıyla olan ilişki ve iletişimleriyle gerçekleştirirler.

Siyasal iktidarların ideolojik yapısı kamu görevlileri derneklerine karşı iktidarların tutumunda belirleyici olmaktadır. Çalışan kitlelerin örgütlenme haklarına karşı daha az duyarlı olan sağ iktidarlar, derneklere -iktidarla aynı ya da yakın görüşteki kamu görevlileri dernekleri dışta tutulursa- genelde baskı uygulamışlar, sol ağırlıklı iktidarlar ise bu derneklere sağa göre daha ılımlı -en azından belli dönemlerde- davranmışlardır. Siyasal iktidarlar, yasal düzenlemelerle, kapatma ya da faaliyetten alıkoyma, kitlesel gösteri ve toplantı gibi etkinliklerine izin vermeme, yöneticilerini ya da üyelerini sürgün, disiplin soruşturması, görevden alma gibi yöntemlerle derneklere muhalefetlerini göstermiştir.

Kamu görevlileri derneklerinin önemli bir bölümünde solun gemen olması, etkinlikte buldukları dönemde kısa aralıklar dışında iktidarda olan sağın, dernekleri düzen karşıtı olarak görmesi, onların etkinliklerini kırıp muhalefetlerini silerek devletin toplumla ilişkilerini daha sorunsuz, iktidarını daha iyi işler hale getirmeyi amaçlamasına yol açmıştır. Sağ iktidarlara göre, sağın egemen olduğu dernekler varolan düzene karşı olmadıkları gibi, sağ partilerin yan örgütlenmeleri olarak güçlerini pekiştirmişlerdir. Ancak, sol'un egemen olduğu derneklere göre güçsüz olmaları, sağ'ın egemen olduğu derneklere sağ iktidarların desteğini, sola karşı alternatif örgütler yaratmak için artırmıştır. Örneğin I. MC Hükümeti döneminde öğretmen örgütü olan TÖB-DER birkaç kere kapatılmış, ÜLKÜ-BİR ise bazı desteklerle büyük gelişme göstererek 35.000 üyeye ulaşmıştır⁹.

DERNEKLEŞME DEMOKRATİKLEŞMEDİR. *

Dernek, Batı'da ortaya çıkan ve gelişen bir kurumdur. Ancak, dernek, halkımız için yeni bir kavram değildir. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce de kullandıkları bir kavramdır. Köylerimizde "Köy Derneği", köy işlerinin konuşulup tartışıldığı bir örgütlenme biçimidir. Dilimizde "Düğün Dernek Kurmak" deyimini çok eskiden beri kullanılmaktadır. "Düğün Dernek Kurmak", bir araya gelmek, toplanmak ve topluca eğlenmek, örgüt kurmak anlamına gelir. Bu anlamda dernek, çağdaş siyaset bilimi tanımının bazı özelliklerine benzemektedir.

Batı'da uzun bir tarihi gelişimin sonucu olarak ortaya çıkan dernek kavramı, bir örgütlenme biçimini ifade eder. Bu gelişim açısından dernek, birden çok kişinin, kendi istekleriyle belli bir amaç için bir araya gelerek oluşturdukları bir örgütlenmedir. Bu tanımlama içinde incelendiği zaman, derneğin üç özellik taşıdığı görülecektir. Bu özellikler şunlardır:

1- Dernek, belli bir amaç, düşünce veya çıkar çevresinde toplanan kişilerin oluşturdukları bir örgütlenmedir. Bu yönüyle dernek, çoğulcu toplumun kaçınılmaz bir

⁹Serdar Demir, aynı makale. s. 84.

sonucudur. Çoğulcu yapıda, toplumdaki değişik katman ve sınıfların çıkar ve görüşleri birbirinden farklıdır. İşte dernek, çoğulcu toplumdaki bu farklılıkların mesru bir biçimde yansımalarına yardım eder.

2- Derneklere kaulma kişilerin kendi istekleriyle olur. Üyelikte gönüllülük temeldir. Üyelik, miras veya zorunlu yollarla elde edilemez.

3- Dernek; birinci ve ikinci özelliklerin bir bileşkesi olarak devletten ayrı ve bağımsız bir örgütlenmeyi ifade eder. Dernek, devlet olgusunun dışında, bireylerin bir ürünüdür. Bu özelliğiyle de dernek, toplumdaki örgütlenme özgürlüğünün bir simgesi ve göstergesidir.

Böylece; dernekler insanların oluşturdukları tüm örgütlenmeleri kapsayacaktır. Başka bir deyişle ticaret ortaklıklarından siyasal partilere dek, tüm örgütler dernek tanımı içine girecektir.

Dernekleri özellikle "Amaç" açısından sınırlamak mümkündür. Kazanç sağlama amacına yönelik örgütlenmeler derneklerin dışındadır. Böyle olunca hertürlü ticaret ortaklığı, dernek kavramı dışında ayrı bir konu olacaktır. Derneklerin üyelik açısından sınırlandırılması, kapsamın dar tutulmasına yardım edecektir. Bu kapsamda ele alınan dernek; üyeliğin bütünüyle gönüllü olduğu bir örgütlenmeyi ifade eder. Bu anlamda üyelerin yasalarla zorunlu olarak katılmalarını öngören örgütlenmeler, dernekler dışında kalacaktır. Ancak, ülkemizde dernekleşmeyi düzenleyen yasalar, bazı bakımlardan bu örgütler için de uygulanmaktadır. Bu nedenle de, zaman zaman bu tür örgütleri dernek kavramı içinde incelemek gerekecektir. Son yıllarda geniş bir uygulaması bulunan vakıflar da, zaman zaman konu içine girecektir.

Derneğin devletten ayrı ve bağımsız olma özelliği göz önüne alınarak, kapsam daraltılabilir. Devleti oluşturan kurumlarla, yasalarla kurulan sosyal güvenlik kurumları dernek dışında tutulacaktır. Başka bir deyişle, parlamento, yerel yönetimler, bürokrasi ayrı ayrı konuları oluşturacaktır. Devlet kavramıyla yakından ilgili olan siyasal partilerde, bu yönüyle dernek kapsamı dışında algılanmalıdır.

I- DERNEKLEŞME VE GELİŞME İLİŞKİSİ

Dernek, daha çok kentsel toplumun ya da toplumdaki kentleşmiş alanların başlıca özelliği, simgesi olarak görülmektedir. Tarihe baktığımızda, daha 19. yüzyılın başlarında Amerika ve İngiltere'de pek çok derneğin ortaya çıktığını görüyoruz. 1835'lerde Amerika üzerine kitap yazan "Tocqueville" dernekleşme olayının dünyanın hiçbir yerinde Amerika'daki kadar yaygın olmadığını söylüyor. Başka siyaset bilimcileri de aynı gözlemler de bulunuyorlar. Pek çok kişi Amerika'yı "Katılanların Ülkesi" olarak nitelendirmektedir. Max Weber'de görüşünü şöyle özetliyor; "Nitelikleriyle, dernekler ülkesi olarak neresi gösterilebilir? Şüphesiz Amerika... "Başta ABD olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa'da dernek sayısının çağımızda hızla arttığını görüyoruz. Tüm Türkiye'de 1950'de toplam 2011 dernek varken, ABD'de 1941'de 17.000 nüfuslu "Yankee City" kentinde 37 adet, 1911'de 30.000 nüfuslu bir Alman kentinde 300 dernek

ve 1957'de 50.000 nüfuslu bir Fransız taşra kentinde 300'ün üzerinde dernek olduğu saptanmıştır¹⁰.

Batu'da sanayi devrimiyle birlikte toplumsal ve siyasal normların da değişmeye başladığını biliyoruz. Tarıma dayalı kapalı ekonomiden sanayiye geçişte, eski ilişkilerine bağlı olarak oluşan üst yapının yetmezliğinin sorunları ortaya çıkmaktadır. Sanayi öncesi ya da sanayileşmemiş toplu üretimin az ve tekniğin ilkel olduğu, ekonomisi tarıma dayalı, bu ekonomik yapı ve üretim ilişkilerinin belirlediği feodal formlara bağlı, değişimin olmadığı durgun, aile-akrabalık bağları güçlü kaderci anlayış ve yerel kültürün egemen olduğu, insanların statüleriyle ölçüldüğü bir geleneksel toplumdur. Böyle bir toplumda demokratik bir siyasal mekanizmanın kurulamayacağı açıktır. Geleneksel toplumda çıkarlarda geniş farklılıklar görülmez. Bu toplumsal yapı sanayileşmeyle birlikte değişmeye başlar. Sanayileşme üretim ilişkilerini de değiştireceği için, ekonomik yapıya bağlı olarak şekillenen tüm üst yapı kurumları değişime uğrar. Geleneksel toplumun tüm kurumları sarsıntı geçirir.

Sanayileşme bir anlamda kapalı ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş demektir. Bu geçişle birlikte, yeni form ve normların doğduğunu görürüz. Ortaya çıkan toplum, bir sanayi ve kent toplumdur. Bu toplumda aileler küçülmüş, akrabalık bağları zayıflamış, yetenek ön plana geçmiş, dikey ve yatay hareketlilik artmıştır. Ekonomik gelişme ve sanayileşme iş bölümü ve uzmanlaşmayı da birlikte getirir. Yerel bilinç ve bilgi azalır, insanların ulusal düzeydeki sorunlara ilgisi artar. Ve sonuçta tek düze toplumsal yapı ortaya çıkar. Başka bir deyişle çoğulcu bir toplumsal yapı doğar¹¹.

Modern toplumda çoğulcu yapı, siyasal alanda da kendisini duyuracaktır. Bu da iktidarın paylaşılması demektir. Çoğunluğun kentlerde oturduğu, kültür düzeyi yüksek, çıkarları birbirleriyle çatışan, ancak; bir arada yaşamak durumunda olan karmaşık ilişkiler içindeki bir toplumsal yapının siyasal yansımaları, iktidarın paylaşılmasını gerektirecektir. Bu paylaşmada siyasal partilerin, bu parçalı toplumsal yapıyı bütünüyle kavraması mümkün değildir. Çıkarları ve düşünceleri birbirinden çok farklı ve birbirleriyle çatışan grup ve sınıfların, kendi görüşlerini açıklayabilecekleri yeni örgütlenmelere gümeleri kaçınılmazdır. Bu örgütlenme biçimi de demektir. Böylece dernekler siyasal partilerle birlikte siyasal hayatta etkin bir yer almaya başlar. Bu da derneklerin niçin geleneksel toplumlarda, görülmediğini açıklayan nedenlerden birisidir.

Dernekleşme olayının ortaya çıkmasına neden olan bu siyasal motifin yanında, özellikle kentleşmenin doğurduğu başka bir motiften de söz etmek yerinde olur. Sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan kentlerde, aile ve akrabalık bağları eski işlevlerini yerine getiremediği için insanlar daha çok kişisellikten uzak ilişkiler içinde yalnızlığa itilmiştir. İnsan kentteki yabancılaşmasını yenecek önlemler almak zorundadır. Birbirini tanımayan insanların yaşadığı kentlerin halkını yığın olmaktan çıkaracak, yabancılaşmayı yenecek bir örgütlenme biçimi olarak karşımıza dernekler çıkmaktadır. Buna bir anlamda toplumsal tepkide denebilir. Kişi, böylece kentlerin dev yapısı karşısında benzer görüşler paylaşan insanlarla bir araya gelerek kendisini korur ve yalnızlıktan kurtulur.

¹⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 2, s. 367.

¹¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 2, s. 367.

II- DERNEKLERİN KİŞİ VE TOPLUMA ETKİLERİ

Derneklerin kişi ve toplum yararına olan işlevleri, iki ana grupta toplanabilir. Derneklerin işlevlerinden birincisi, açık, bilinen işlevlerdir. Bu işlevler, derneğin tüzüğünde gösterilmiştir. Üyeler, bu işlevleri açıkça bilmektedir. İkinci grupta toplanan işlevler ise, üyeler tarafından açıkça bilinmez. Bu tür işlevler tüzükte yazılı değildir. Ancak, derneklerin bu tür işlevleri, birinci tip işlevlerinden çok daha önemlidir. Bu işlevlere bu yüzden saklı işlevler denmektedir.

A- Kişilere Yararı Olan İşlevler: Kişi ilgi duyduğu veya çıkarı olan bir alanda doyum bulmak için derneğe üye olur. derneğe üye olunca da, derneğin programlarından yararlanmaya başlar. Bu yarar derneğin amacına göre, eğlence, bir hizmet sağlama, sosyal bir faaliyete katılma veya siyasal eylemde bulunma biçimlerinden birisi olabilir. Bunlar derneğin açık, bilinen işlevlerinden doğan yararlardır. Bu tür yararları açıklamaya gerek yoktur. Asıl önemli olan yararlar, derneğin açıklanmayan, saklı işlevlerinden doğan yararlardır. Bunları ikiye ayırabiliriz. Toplumsal bütünleşme ve örgütsel beceri eğitimi.

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME: Derneğe üye olan kişi, başkalarıyla ilişki içine girer. Bu ilişkilerle birlikte, kişi yalnızlıktan kurtulur, yeni normlar öğrenir ve bilgi sahibi olur. Dernekler, bu yolla okul ve aile gibi birincil grupların topluma sağladığı, bütünleyici etkide bulunurlar. Pek çok yazar, modern toplumda zayıflayan aile ve vakabalık bağlarının dernekler yoluyla karşılanabileceğini ileri sürmektedir. Ancak, bu tür tezler bütünüyle henüz doğrulanmamış bulunmaktadır Amerika'da son yapılan araştırmalar, kentleşmeye rağmen, aile ve akrabalık bağlarının eski işlevlerini sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Ancak, aile ve akrabalık bağlarının geleneksel işlevlerini sürdürmekle birlikte, önemini yitirdiği de bir gerçektir. Birincil grup olarak isimlendirilen aile ve okul bağları, toplumun kurumsal yapısı tarafından beslenmediği zaman kolayca kopabilmektedir.

Sanayileşmekte olan ülkelerde, kentleşmeyle birlikte geleneksel toplum yapısı hızla aşınmaktadır. Aşınmaya uğrayan kurumların yerini, dernekler doldurmaktadır. Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerde, derneklerin bütünleyici etkisi daha da önem kazanmaktadır.

ÖRGÜTSEL BECERİ KAZANMA EĞİTİMİ: Kişilerin toplumda bir görev yaparken bilmesi gereken örgütçülük becerisi, aile ve okulda yeterince öğrenilmemektedir. Bu tür beceriye özellikle demokrasiyle yönetilen toplumlarda büyük ölçüde gerek vardır. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu ihtiyaç daha da büyüktür. Afrika'da yapılan incelemeler, sömürge döneminde toplumsal faaliyetlere katılan kişilerin, bağımsızlıktan sonra etkin biçimde siyasal hayatta yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Ülkemizde de bu tür örnekler her alanda rastlamak mümkündür. Üniversite eğitimi sırasında öğrenci derneklerinde görev alanların çoğu, daha sonraki hayatlarında politikada etkin biçimde görev almaktadır.

B- Derneklerin Toplumsal ve Siyasal İşlevleri: Dernekler, çoğunlukla toplumsal işlerde çalışmak için kurulurlar. Dernekler, hedeflerine ulaşmak için faaliyette bulundukça, bir tür toplumsal değişimi de başlatmış olurlar. Bunun örneklerini özellikle Cumhuriyetin kurulmasından sonra oluşan derneklerde görebiliriz. Halkevleri, Türk Dil Kurumu gibi dernekler, alanlarında önemli sayılabilecek çalışmalar yapmışlardır. Bazı sosyal hizmetlerin özellikle dernekler eliyle başlatıldığını biliyoruz. Derneklerin

öncülüğünde başlatılan bu hizmetleri zaman içinde devlet yüklenmek zorunda kalmıştır. Yaşlıların bakımı, kimsesiz çocukların korunması, sakatların eğitimi gibi konularla önce dernekler ilgilenmiştir. Zaman içinde bu hizmetler, devlet tarafından yürütülmeye başlanılmıştır. Bu konuda derneklerin önemli işlevlerinden birisi de, kültür alanındaki faaliyetlerin yürütülmesidir. Halk dansları, müzik, resim müzeler konusunda dernekler, etkin çalışmalar yapmaktadır.

Üretim ilişkilerinin doğurduğu çoğulcu toplum yapısı, siyasal yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek isteyecektir. Modern toplumda, iktidar da geleneksel anlamından uzaklaşmıştır. Yalnızca merkezi iktidarı ele geçirmek yeterli olmamaktadır. Parlamento, yerel yönetimler, üniversiteler, yargı organı, sendikalar, basın gibi kuruluşlar bütünüyle iktidarı oluşturur. çoğulcu toplumda, devlet gücü iktidarın dağılımı ile dengelenmektedir.

Egemen devlet gücünün, iktidarın ayrı ayrı kurumlar arasında dağıtılarak dengelenmesi gerektiğini savunan siyasal plüralizm akımı, bu yüzyılın başında başta "Durkheim" olmak üzere pek çok bilim adamı tarafından savunulmuştur. Bu konuda da öncülük yapan, "Tocqueville"dir. Ona göre, "egemen devletin gücü, en iyi biçimde dernekler yoluyla sınırlandırılabilir. Dernekler, fikirler yayarak ve üyeleri arasında düşünce birliği yaratarak, örgütler arasındaki çatışmaya temel oluşturur. Ve bunu yaparken de, bu kurumlar belli başka işlevleri yerine getirir ki; yerel yönetimleri de burada saymak mümkündür. Yerel yönetimlerle birlikte dernekler; merkezi iktidarı sınırlar, Devletle yarışacak yeni ve bağımsız güç merkezleri oluşturur ve siyasal beceri kazanmada potansiyel muhalefet değerlerinin eğitimine yardım ederler." Sözün özü; dernekler sağlıklı bir toplumsal yapı ve istikrarlı bir siyasal mekanizmanın oluşumu için son derece önemlidir.

III - DERNEK KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Dernek kurma özgürlüğünü, yalnızca dernek kurmaya ilişkin bir özgürlük olarak düşünmemek gerekir. Geniş anlamda dernek kurma özgürlüğü toplanma özgürlüğünü de içerir. Esasen toplanma özgürlüğü olmadan dernek kurma özgürlüğü pek bir anlam kazanmaz.

Gerek toplanma, gerek dernek kurma özgürlüğünün uzun bir tarihi geçmişi vardır. Uzun bir tarihi mücadele sonunda elde edilen bu özgürlükler, bugün bile tüm dünya tarafından kabul edilmiş değildir. Pek çok ülkede, bu özgürlükler ciddi kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Denebilir ki, dünya nüfusunun büyük bir bölümü, bu özgürlüklerden yoksun yaşamaktadır. Yakın zamanlara kadar, dernek kurma özgürlüğünü tanımada pek istekli görünmemesinin nedeni; "amaçları, devletin onayladığı amaçlarla çatışan derneklere üye olmakla, devlete sadakat arasında nasıl bir uyum sağlanabilir." sorusunda yatmaktadır. Bir örgüte üye olmakla, devlete sadakat arasında uyum sağlama sorunu; tarihte daha çok devletle kilise arasındaki ilişki çevresinde görülmüştür. Protestan devletler, papalık kurumuna bağlı katoliklerin bu haklarına sınır getirmek eğiliminde olmuşlardır. Bu yaklaşım, giderek başka alanlara da yansdı.

Bu tartışmalar politik ve endüstriyel ilişkilere de yansdı. Siyasal alanda dernek kurma hakkı pek çok kısıtlamalarla 19. yüzyılda kabul edilmeye başlandı. Endüstriyel ilişkiler alanında, örgütlenme özgürlüğü daha yeni bir olaydır. İşçi sendikalarının kuruluşu, sanayi devrimiyle eş zamanlıdır. Bu hak, öncelikle İngiltere'de kabul edildi.

Önceleri büyük kısıtlamalar vardı. ABD'de bu hak, Anayasının yargı yoluyla yorumu ile engellendi. Fransa'da ise, siyasal alandan önce kabul edildi.

Örgütlenme özgürlüğüyle birlikte, geçen yüzyılda, toplanma özgürlüğü de tanınmaya başlandı. İngiltere ve ABD'de, toplanma özgürlüğü kamu huzuru ile sınırlandı. Bu özgürlüğe karşın, fiiliyatta polis makamlarının anlayışı önemli rol oynadı. Öteki ülkelerdeki düzenlemeler daha da kısıtlayıcıydı. Tarih göstermiştir ki, dernek kurma özgürlüğünü kısıtlamanın pratikte yararı olmamıştır. İnsanlar inandıkları konular önelerine çıktığı zaman, örgütlenmekten geri kalmamıştır. Yasaklama veya kısıtlamalar, dernekleri yeraltına itmiştir. Gizli dernekler kurulmuştur. Yasaklamalar, savunulacak düşüncelerin çok daha korkusuz ve umutsuz biçimlerde savunulmasına yol açar. Bu konuda "LASKI" şöyle diyor: "Rusya'daki ihtilalci hareketin tarihi, bu tezin doğruluğunu göstermeye yeter"¹².

ÖZET

TOPLUMSAL HAYATTA DERNEKLERİN ÖNEMİ

Çıkar gruplarının siyasal yapıyı etkilemek için zorlayacakları ya da oluşturmaya çalışacakları yollardan en önemlisi bu etkiyi sağlamak üzere baskıda bulunacak örgütleri meydana getirmektir. İşçilerin ya da işverenlerin ekonomik ve sosyal çıkarlarını savunmak için kurulan ve birer baskı grubu olan sendikaların dışında, mesuplarının ekonomik ve sosyal çıkarlarını savunmak için kurulmuş pekçok dernek vardır. Bu anlamda birer baskı grubuna dönüşen derneklere örnek olarak esnaf derneklerini, tarım derneklerini, bazı din derneklerini ve serbest meslek derneklerini sayabiliriz. Ayrıca dolaylı olarak mensuplarının çıkarlarını koruyan daha pekçok dayanışma derneği sözkonusudur.

İkincil kuruluşlar olan derneklerin ve sendikaların çıkar savaşına aracı olma nitelikleri demokratik düzenin gereği olan pluralist toplumu yaratması bakımından önemlidir.

Fakat, dernekler yalnızca işbölümü, ihtisaslaşma, ekonomik gelişme sonucu, çıkar farklılaşması yoğunlaşmış toplumlarda, farklı çıkarları siyasal yapıya taşıyan baskı grupları görevini yerine getirmekle kalmazlar. En az bunun kadar önemli bir diğer görevleri ise modern toplumun en büyük hastalıklarından birini tedavi etmektir. Bu hastalık kişilik krizinin yaratacağı yabancılaşmış bir dünyaya intibak problemdir.

Modernleşen bir toplumda öteden beri alışılacelmiş değerler ve normlar yıkılmaya başlar. Toplum büyüyüp parçalandıkça kişinin yakın çevresi de değişiklik geçirir. Milyonlarca insanın kırsal bölgelerden şehirlere hücumunun sonucu ve büyük metropollerin yaşama koşulları, büyük aile düzeyini parçalar, insanlar yüzyüze temasın getirdiği yakın çevre ve komşuluk ilişkilerini giderek kaybederler, normlara, kurallara bağlılık zayıfladıkça suç, intihar, akıl hastalıkları ve boşanmalar da artar. Gayri şahsi ilişkiler kişiyi toplumun küçük ve önemsiz bir parçası haline getirmiştir. Bu yabancılaşmanın ve intibaksızlığın temelinde, modern toplumun beyinleri olan çok sayıda değişik bürokratik kuruluşun, kişileri yalnızca rakam olarak, cisim olarak,

¹²Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 2, s. 371.

soyutlanmış nesnelere olarak görmesi ve öyle davranması yatmaktadır. İnsanlar komşularını tanımamakta, lokantalarda yabancılarla yemek yemekte ve fabrikalarda sık sık değişen işçi melektaşları ile bağ kuramamaktadırlar. Toplumdan böylesine bir soyutlanma yabancılaşmayı getirmekte ve modern toplumun insanı giderek patalojik bir hal almaktadır.

Ayrıca, kesif iş bölümü insanın yalnızca tek bir şeyi öğrenmesine ve yaşamını ona dayandırmasına yol açtığından insanlar çokcası yarım bir cehalete itilip, ömür boyu az zeka ve bilgi isteyen işlerde otomatlaşmaktadırlar. Böylesine bir monotonluk toplumdaki siyasal ve sosyal talepleri de monotonlaştırmakta, sanat ve kültürün seviyesi düşerken siyasal alanda da yabancılaşmanın getirdiği toplumdaki ve özgürlüklerden korkma ve bu tip insanın tek taraflı propagandaya açık ve yatkin olması nedeniyle de diktatörlük tehlikeleri belirlemektedir. Bu alanda günümüz modern toplumlarının bunalımlarını teşhis eden siyasal sosyal bilimcilerin yığın toplumunun sorunlarını ortaya koyan çalışmaları giderek önem kazanmaktadır.

DERNEKLER VE DEMOKRASİ

İşte modern toplumu böylesine sarmış bu sosyal hastalık, gönüllü kuruluşlar, dernekler aracılığıyla tedavi edilebilir. Atomize olmuş, parçalanmış ve kopmuş birimlerin anlamsızca meydana getirdiği yığın toplumunun kolaylıkla güdülen ve istenilen yöne götürülen bir kuru kalabalık halinden kurtarılabilmesi için toplum içinde örgütlenmeye gerek vardır. Yığın toplumu çözülmüş bir toplumdur. Ama her modern ve sanayileşmiş toplum bir yığın toplumu değildir.

İnsanlar eş fikirleri ve eş çıkarları olan gruplarla kendilerini özdeşleştirip kaynaştırırlarsa toplum yığın toplumu olmaktan çıkacaktır. Atomize toplum bu şekilde grup yapısının getirdiği ilişkiler sonucu çözülmekten kurtarılır. Kişi grup içinde kendini ve çıkarlarını topluma karşı daha kolay ve güvenle korur. Grubun toplum hayatında ağırlığı, kişinin tek başına olan ağırlığından daha önemli olduğundan sesi daha fazla duyulacak, temsilciliğini yaptığı çıkarlar ve görüşler siyasal ve sosyal yapıda pazarlık konusu olabilecektir. Böylece çözülmüş ve tek yönlü bir propagandaya açık olduğundan diktatörlük tohumlarını yeşertmeye yatkin bir yığın toplumu, gönüllü kuruluşlar eliyle toparlanacak, pluralist bir yapının egemen olduğu dengeli, rasyonel ve sıhhatli bir toplum yaşantısı oluşacaktır.

Bir iktidar mücadelesi olarak siyaset, yönetenlerle yönetilenlerin hükmedenlerle itaat edenlerin ilişkilerini kapsar. Bu konuda H.D. LASSWELL; siyaset bilimini etkin ve etkili olabilenlerin incelenmesi diye tanımlamaktadır. Bu etkileme korkunç ve kanlı bir güç gösterisinden en yumuşak ikna etme türüne göre değişebilir. Öte yandan, "İktidar" denince aklımıza yalnızca yukarıdan aşağı yağdıran bir sürü emir gelmemelidir. İktidar ilişkileri toplumda birbirini tamamlayan bir dinamik süreç içerisinde yer alırlar ve doğal olan, idare eden çok daha somut bir şekilde etkileyebilir. Çünkü pluralist bir sistemde iktidar geniş bir alana yayılmış ve bir çok kurum tarafından paylaşılmıştır.

Ayrıca; iktidar yapısı belirli konularda kompartmanlara ayrılmıştır. Bir soruna etkili çözüm yolları bir kurumun elinde iken başka bir sorun en etkili bir şekilde başka bir kurum tarafından ele alınabilir. Bütün bunlar berrak, sağlam ve bükülmez bir hiyerarşik iktidar kalıplaşmasına tam karşı düşmektedir. Çünkü, gruplar toplumdaki siyasal talepleri toparlayıp, bu taleplere taraftar bulma çabası içinde diğer gruplarla

pazarlık ederek ve kendi görüşlerinin savunmasını yaparak bu talepleri etkili kamu politikası haline dönüştürerek karar alma organlarını etkilediği ölçüde, iktidar tek taraflı hiyerarşik ve basit bir yapıya sahip değil demektir Böyle bir ortamda iktidar savaşı veren siyasal partiler de bu grup çatışmasından en kârlı bir şekilde çıkma ve en çok sayıda grubun sadakatini kazanmak için çok taraflı olma zorunda kalacak ve ideolojik bükülmezliklerinden, tek yönlülüklerinden arınarak, toplayıcı nitelikler kazanmaya çalışacaklardır.

SONUÇ

Ülkemizde dernekleşme seyri demokratikleşme seyriyle çok büyük bir paralellik göstermektedir. (Tüm benzer gelişmekte olan ve sanayileşmesini tamamlayamamış devletlerde olduğu gibi.) Bu anlamda, dernek sayılarına baktığımızda; 1938'de ülkemiz genelinde sadece 205 dernek varken, bu sayı 1950'de 2011'e, 1960'ta 18.958'e, 1970'de 42.170'e ulaştığını, (Ek: 3) görmekteyiz. Son 14 yılda, geçmiş 42 yılda kurulan dernek sayısının iki katından fazla dernek kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak; Emniyet Genel Müdürlüğünden sağladığımız verilere göre, bugün için 112.319 olan kurulmuş dernek sayısına nazaran, bunun tam yarısı sayılabilecek bir düzeyde derneğin aslında henüz feshedilmemekle birlikte, faaliyette bulunmadığı, (toplam 56.110 adet dernek faaliyette ve 56.209 adet dernek ise fiilen kapalı ve yaşamamaktadır.) anlaşılıyor. Bu da zaten çok düşük olan dernekleşme düzeyimize ilave olarak hasbelkader kurulan derneklerin yarıya yakınında ya başka düşüncelerle kurulma ya da gerekli üye desteği ile kitle katılımını bulamadığını göstermektedir. Bu yönde daha dramatik bir saptamaysa ülkemizde bugüne kadar kurulmuş olan derneklerin üye sayılarının bilinmemesi veya henüz ortaya konulmamış olmasıdır.

Söz konusu (Ek: 1) tablonun ortaya koyduğu bir gerçek te; 16.171 adet olan sosyal amaçlı ve 17.844 adet te kültürel amaçlı derneklere, 8.036 adet sportif ve 679 adet te hayır amaçlı derneğe nazaran, 13.380 adet derneğin dini amaçlarla kurulmuş olmasıdır.

Yine; aynı tablo irdelendiğinde, ülkemizin sosyal ve ekonomik anlamda gelişen ve işçilerin (emeğiyle geçinenlerin) yoğun olduğu vilayetlerimizde, geri kalmış yörelerimize göre dernekleşme olgusunun daha ileri düzeyde olduğu gözlenmektedir. Örneğin; İstanbul 12.733, Ankara 8.541, İzmir 5.235, Bursa 3.984, Adana 3.069, Konya 4.341 ve Zonguldak 3.205 adet derneği barındırırken bu sayılar; Ardahan'da 88, Iğdır'da 102, Van'da 385, Siirt'te 295, Muş'ta 205, Mardin'de 335, Adıyaman'da 363, Bingöl'de 124, Bitlis'te 235, Hakkari'de sadece 52, Kars'ta 825 ve Diyarbakır'da ise 617 adedi ancak bulmaktadır.¹³

Bu yönde bir başka gerçekte; sendikalaşma ve başka şekilde birlik ve dayanışma organizasyonlarının (Örneğin: Esnaf ve Kefalet-Sanatkar-Kooperatifleri, TÜSIAD, Ticaret ve Sanayi Oda ve Borsaları) henüz oluşmadığı dönemlerde değişik çıkar ve baskı gruplarının dernek (cemiyet) şeklinde örgütlendikleridir. Bu oluşumlar, günümüzdeki organizasyonların çekirdeğini oluşturmaktadır. (Ek: 2) ve (Dipnot: 14)

Bu arada; kuruluş ve örgütlenişleri büyük ölçüde derneklere benzeyen, Siyasal Partiler, Sendikalar, Esnaf ve Kefalet Birlikleri ayrı yasalarla düzenlenen esaslar

¹³Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 1.4.1994 itibarıyla verileri.

çerçevesinde örgütlenme çizgisine çekilerek, yasal tanım olarak dernek kapsamı dışına alınmışlardır. bunun dışında; dernek ya da dernekleşme olgusu günümüzde nasıl bir çağrışım yapar, ya da nasıl algılanır? Bunları başlıkları halinde sayarsak; yasal dernekler, gizli örgütlenmeler -illegal dernekler- Kamu Personeli Dernekleri, Kamuya Yararlı Dernekler, Tek Yanlı Yardım dernekleri (Kızılay gibi), kendi kitlesinin çıkarlarını hedefleyen dernekler, kültürel, sportif, sosyal, dini, hayır vb. gibi amaçları olan dernekler, kültürel, sportif, sosyal, dini, hayır vb. gibi amaçları olan dernekler, siyasal, ideolojik, mesleki, hemşehrilik esasına dayanan, özel konuları içeren, çevre ya da uluslararası amaçları olan, bir kısım sendika, siyasi parti ya da benzeri çıkar organizasyonlarının yan veya destek kuruluşu olarak yaşama geçirilen oluşumları saptamamız olasıdır.

Tüm bu süreç ve saptamalardan sonra dernekleşme ve demokratikleşme ilişkisi yorumlandığında görülür ki, dernekler, modern toplumun bir sonucu ve ürünüdür. Başka bir deyişle, dernekleşme bir toplumdaki gelişmenin -hem ekonomik hem de sosyal alanda- ölçüsü ve göstergesidir. Derneklerin sosyo-ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak, çoğulcu toplumda iktidarın paylaşılmasında yeralaması kaçınılmazdır. Dernekler böylece, siyasal, sosyal ve ekonomik yapıyı toplumda yeni ortaya çıkan güçler yararına etkilemeye çalışır. Bu etkileme sırasında baskı ve çıkar grupları gibi yeni kavramlar karşımıza çıkar.

Çıkar ve baskı gruplarını tarihin çok eski dönemlerinden beri toplum hayatında bulmak mümkündür. Ancak, bu grupların örgütlü ve etkin biçimde ortaya çıkışı 20. yüzyılda görülen bir olgudur. Çoğulcu toplum yapısı içinde çıkarları birbirleriyle çatışan grupların yanyana yaşadığını biliyoruz. Bu toplumsal yapı içinde örneğin; çiftçiler, bir çıkar grubunu oluşturur. Ancak, her çıkar grubu da baskı grubu değildir. Aralarında ortak çıkarları olan insanların oluşturdukları belli amaçlara ulaşmak için örgütlenerek sistemli bir propagandaya giriştikleri ve siyasi otoriteler üzerinde değişik yöntemlerle etki yapmaya çalıştıkları zaman baskı grubu haline gelirler. Buna göre, baskı grubu; bilinçli ve örgütlü bir çıkar grubu demektir.

Modern toplumda, etkin bir görev yapmak isteyen her grubun örgütlenmesi gerektiği açıktır. İşte dernekler bu noktada devreye girmektedir. Dernekler, baskı gruplarının görüş ve düşüncelerinin politik düzeye taşınmasında çok önemli bir görevi yerine getirirler. (Örneğin: Esnaf dernekleri, doğayı koruma dem.)

Dernekleşme, örgütlenme özgürlüğüyle daha işlevsel hale gelmektedir. Örgütlenme özgürlüğü, günümüzde modern devlette vazgeçilmez haklardan bir tanesidir. Bu özgürlüğün sınırı, toplumun bu özgürlüğe sahip çıkma isteğiyle çizilecektir. Halkın bu istemi "Laski"nin de deyimiyle, "ekonomik iktidarın dağılımına bağlı olacaktır". Bu nedenle, örgütlenme özgürlüğü modern devletin kökünde yatar. Bu özgürlük olmadan öteki özgürlüklerin pek anlamı yoktur.

Derneklerdeki sayısal artışlar modern toplumun ürünü olarak olumlu bir gelişmedir. Çünkü, dernekler kapitalist yapının belirmeye başladığı ve geliştiği dönemlerde, farklı çıkarları siyasal yapıya taşımakta önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, geleneksel yapının çatladığı büyüyen kent ve metropollerde daha da belirgin hale gelen yabancılaşma bunalımının giderilmesinde, dernekler önemli işlevler görmüştür. Ne yazık ki, ülkemizde son yıllarda yaşanan her toplumsal-ekonomik bunalım döneminde başlıca sorumlu olarak dernekler gösterilmiştir. Derneklerin topluma sağladığı yararların tümü gözardı edilerek, dernek kurma özgürlüğü kısımlıdır. Derneklerin gelişmenin bir ölçüsü

olarak kabulü, modernleşmenin bir doğal sonucu gibi değerlendirilmelidir. Böyle bir bakışla soruna eğinildiği zaman, dernek kurma özgürlüğünün değil, tersine bu özgürlüğün önüne konulmuş bulunan engellerin kaldırılması gerekir. Bunun aksini düşünmek, gelişmeye, modernleşmeye ve çok daha önemlisi demokratikleşmeye karşı çıkmaktır.

Dernek ve dernekleşme ile Demokrasi ve Demokratikleşme bağlamını nasıl kurmalı ve toplum gündemine sunmalıdır?

Demokratik kitle örgütleri olan dernekler; demokratik toplumsal yapılanmanın kılcal damarlardır. Kılcal damarlar nasıl ki oksijen ve besin yüklü kanın doğrudan doğruya vücut dokularına gitmesini sağlarsa, sağlıklı ve güçlü toplumsal dokunun oluşması için de, siyasal partiler, sendikalar gibi kitle örgütlerinin yanısıra dernekler gibi sivil toplum örgütleri de o derece gerekli ve önemlidir. İsveç'in bugün için 8 milyona yakın nüfusuna karşın 32 milyona ulaşan dernek üyesi sayısı, bu ülkedeki demokratikleşme ve katılımcılığa bir gerekçe ve örnektir.

Her bireyin, sosyal, siyasal ve mesleki konumuna göre veya istem ve beklentileri doğrultusunda örgütlenmesi, böylece oluşacak yasal, örgütsel birliklerin de potansiyel üye tabanlarının istem ve beklentileri doğrultusunda uğraş vermeleri, toplumsal uzlaşmanın ve çok sesliliğin de sürekli bir güvencesi olacaktır. Bu olgu, 'Kanarya Sevenler Derneği' için de geçerlidir. Öte yandan; kaba, fakat en yalın deyimle "Torpil" in, özellikle Anglo-Sakson ülkelerde çokaz görülmesi, buna karşılık bu olguya doğulu ülkelerde sıkça rastlanması da; doğunun örgütlenme bilinciyle ilişkilidir. Çünkü, birlikte hareket bilincinin yeterince gelişmediği toplumlarda doğal olarak bireycilik gelişiyor. Bireysel mücadele ise, genellikle "adamını bulma" yöntemine dayanır.¹⁴

Derneklerin kuruluş amacı; üyeleri arasında birlik ve dayanışmayı sağlayarak, sağlıklı diyalog ya da iletişim oluşturmak, üyelerinin hertürlü ekonomik ve sosyal beklentilerine yönelik faaliyetlerde bulunmak, üyelerini, gerek kendi alanlarında, gerekse ülke sorunları hakkında eğitmek ve bilgilendirmek, yol ve yöntem göstermek suretiyle, sonuçta bir bütün olarak insan kalitesini ve buna bağlı olarak da ülke düzeyini yükseltmek olmalıdır.¹⁵

Derneklere katılmak bazen rizikolu sanılarak -ne olur ne olmaz bir problemle karşılaşım tarzında endişeler yüzünden- bazen de "adam sendecilik", başka bir deyimle derneğin bana faydası ve benim derneğe katım ne olacaktır. anlayışından kaynaklanan ürkeklik sonucu düşük düzeyde kalmaktadır. Oysa; dernekçilik bir gönül işidir ve özveri istemektedir. Burada kitleye belletilmesi gereken, bireycilik ve bana ne kazandırır anlayışı değil, toplumculuk, kaulimcilik ve 'ne verebileceğim' anlayışıdır.

Dernekler; demokrasinin öğrenildiği, demokrat tavır ve mücadelenin yaşandığı ve benimsendiği okullardır. Toplumsal katılım ilkönce buralarda başlamakta, yurttaşların daha duyarlı olmaları, özellikle gençlerin hem enerjilerini, hem de idealistiklerini buralarda olumlu ve yurtsever girişimlere yönlendirmeleri kesinleşmiş bir gerçektir. Bu olguya en güzel örnekler geçmişte yaşanmış, bir anlamda Cumhuriyetimizin kıvancı olan; Köy Enstitüleri, halkevleri ve Köy-Koop. organizasyonlarıdır.

¹⁴Tarhan, R. Bülent Denetim Dergisi, Sayı: 65, s. 30.

¹⁵Yavuziyigit, M. Hikmet, denetim Dergisi, Sayı: 72 s. 16-17.

Kitle; derneklere toplumdaki ne koparacağını değil, topluma ne verebileceğini bilmekte, bunu bir yaşam tarzı olarak algılamaktadır. Öyleyse, denebilir ki demokrasiye giden yol önce demokratik kitle örgütleri ve bunların en yaygın, aynı zamanda halkın tüm kesimlerine en yakın, en yakın olanı derneklere geçmektedir. Demokrasi kültürü dernek kültürü ile başlamaktadır. Ancak; ne yazık ki bu gerçeği toplumumuzun bazı kesimleri henüz -1990'lı yıllarda- kavrayabilmiştir. Nitekim, son dönemlerde bir kısım siyasetçi ya da işadamlarının üye oldukları dernek sayılarıyla övündükleri, hatta belirli bir üst limit koydukları ve bunun reklamını yaptıklarına tanık olmaktadır. Bu da az bir aşama değildir....

1- TÜRKİYEDEKİ DERNEK SAYISI : 112.319

a) Faaliyeti Devam Eden	:	56.110
b) Faaliyeti Devam Etmeyen	:	56.209

2- DERNEKLERİN GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI :

a) Sosyal Amaçlı Dernekler	:	16.171
b) Kültürel Amaçlı Dernekler	:	17.844
c) Dini Konulu Dernekler	:	13.380
d) Sportif Amaçlı Dernekler	:	8.036
e) Hayri Amaçlı Dernekler	:	679

3- ULUSLARARASI FAALİYET GÖSTEREN DERNEK ADEDİ: 43

4- İL'LER İTİBARIYLA DERNEK SAYISI :

ADANA	- 3069	DENİZLİ	- 2153	KIRKLARELİ	- 747	SIVAS	- 1229
A. YAMAN	- 363	D. BAKIR	- 617	KIRŞEHİR	- 745	TEKİRDAĞ	- 775
AFYON	- 1810	EDİRNE	- 789	KOCAELİ	- 2285	TOKAT	- 1255
AĞRI	- 2086	ELAZIĞ	- 903	KONYA	- 4341	TRABZON	- 2315
AMASYA	- 745	ERZİNCAN	- 519	KÜTAHYA	- 1655	TUNCELİ	- 162
ANKARA	- 8541	ERZURUM	- 1224	MALATYA	- 1050	Ş. URFA	- 625
ANTALYA	- 1986	ESKİŞEHİR	- 1561	MANİSA	- 2460	UŞAK	- 790
ARTVİN	- 576	G. ANTEP	- 1292	K. MARAŞ	- 1295	VAN	- 385
AYDIN	- 1799	GİRESUN	- 901	MARDİN	- 335	YOZGAT	- 1310
B. KESİR	- 2745	GÜMÜŞHANE	- 492	MUĞLA	- 1070	ZONGULDAK	- 3205
BİLECİK	- 468	HAKKARİ	- 52	MUŞ	- 205	AKSARAY	- 296
BİNGÖL	- 124	İÇEL	- 2342	NEVŞEHİR	- 990	BEYBURT	- 294
BITLİS	- 235	İSPARTA	- 1140	NİĞDE	- 1105	KARAMAN	- 273
BOLU	- 1561	HATAY	- 1856	ORDU	- 1465	KIRIKKALE	- 423
BURDUR	- 683	İSTANBUL	- 12733	RİZE	- 1080	BATMAN	- 210
BURSA	- 3984	İZMİR	- 5235	SAKARYA	- 1825	ŞİRNAK	- 225
ÇANAĞKALE	- 1354	KARS	- 825	SAMSUN	- 2375	BARTIN	- 218
ÇANKIRI	- 724	KASTAMONU	- 973	ŞİRT	- 295	ARDAHAN	- 88
ÇORUM	- 1191	KAYSERİ	- 2475	SINOP	- 390	İĞDIR	- 102

DERNEKÇİLİK TARİHİMİZDEN BAZI ÖZGÜN ÖRNEKLER

1- Amele Teali Cemiyeti.	İskenderun	1341
2- Cibali Tütün Fabr. Amele İttihadı Cem.	İstanbul	15.8.1928
3- Ecnebi Şirketleri Türk Memur ve Müstahdemleri Cemiyeti	İstanbul	21.3.1934
4- Umum Garsonlar Cemiyeti	İstanbul	21.8.1934
5- Şirketi Hayriye Memur ve Müstahdemleri	İstanbul	19.3.1931
6- Otomobil Sefer İşçileri Cemiyeti	İstanbul	1.8. 1927
7- Sanayi İşçileri Birliği	İzmir	1934
8- İşgal Teavün Cemiyeti	Ödemiş	1938
9- Emekçiler Birliği	İzmir	1939
10- Emekçiler Teavün Cemiyeti	İnebolu	17.8.1926
11- Şark Şimendiferleri Teavün Cemiyeti	Karabağaç	2.10.1927
12- Tabuat İşçileri Cemiyeti	Adana	14.1.1937
13- Madenciler Cemiyeti	Zonguldak	2.9.1928
14- Fındık Kırıcılar Cemiyeti	Giresun	1937
15- Merkez Bank. Mem. ve Müst. Yard. Cem.	Ank.	-
16- DDY İşçileri Derneği	Ankara	4.9.1946
17- Terziler Sendikası	Ankara	25.11.1946
18- Şöför ve Otomobilciler Sendikası	Ankara	25.11.1946
19- Çukurova ve İçel Mensucat İşçi Sendikası	Adana	1946
20- İşçi Sendikaları Birliği	Kocaeli	2.9.1946
21- İşçi Sendikaları	İşarta	1947
22- Gazino ve Kahve İşçileri Derneği	Manisa	16.8.1948
23- Devlet Orman İşçileri	Sinop	4.11.1947
24- Şarap Fabrikası İşçileri Sendikası	Tekirdağ	1948
25- Hamallar Cemiyeti	Samsun	14.4.1947
26- Ekmek, Simit, Un ve Unlu Mad. İşçi Sen.	Konya	18.4.195
27- DDY Sanayi İşçileri	İzmir	22.6.1949
28- Matbuat Teknisyenleri Sendikası	İzmir	1950
29- Eczacı Kalfaları Derneği	İstanbul	14.12.1949
30- Milli Emlâk Müd. Memur ve Müst. Y. Der.	İstanbul	12.4.1947
31- Bakır Maden İşletmesi İşçileri Sen.	Elazığ	1950
32- Sıvacı Badanacı İşçileri Sendikası	İzmit	1946
33- Kağıt Sanayi İşçileri Sen.	İzmit	1946
34- Tenekeci ve Sobacılar Cemiyeti	Bursa	15.3.1943

DERNEKLERİN TÜRLERİNE GÖRE GELİŞMESİ. (1956 - 1981)

YILLAR	S.K	SPOR	İ.C.D.	K.D.	CAMI	İM.HAT	ESNAF	TOPLAM
1956	657	1470	1883	2126	2199	62	2555	10.952
1957	769	1687	2338	2543	2823	80	2995	13.235
1958	866	1913	1971	2779	3480	113	3489	14.606
1959	695	2069	2918	3147	4130	131	3795	17.155
1960	1006	2380	2496	3373	4869	234	3881	18.239
1961	1113	2600	3579	4116	4949	251	4015	20.623
1962	1134	2670	3856	4309	5141	285	4133	21.528
1963	1206	2703	4605	4680	5594	337	4345	23.471
1964	1347	2734	5377	4974	6076	502	4493	25.5.0
1965	1502	2838	5780	5340	6276	560	5276	27.573
1966	1520	3028	5806	7115	7210	1092	4338	30.109
1967	1687	2254	6900	8310	7834	1634	4213	32.832
1968	1790	2461	7300	10013	8419	1850	4317	36.150
1969	2109	2602	8842	9668	9206	2337	5632	39.796
1970	2582	2848	9658	9187	10346	2709	4849	42.170
1971	2499	2805	9293	9061	9826	2578	4108	40.170
1972	2750	3294	11767	9664	10702	2756	5056	45.989
1973	-	-	-	-	-	-	-	18.915
1974	-	-	-	-	-	-	-	22.546
1975	1917	2231	11115	8705	6449	2357	1000	33.770
1976	2277	3675	11269	10077	6923	2618	1148	37.987
1977	2429	3050	12617	12026	8388	2953	1381	47.350
1978	2608	4861	12715	12736	9475	3352	1653	43.744
1979	2874	3034	12746	14271	10125	3865	2000	48.915
1980	2930	3816	15209	15536	10532	3939	2182	54.144
1981	2827	3531	15187	15518	10378	4123	2093	53.657

SEÇİLMİŞ BAZI YILLAR İTİBARIYLA DERNEK SAYILARI

1938 : 205,	1946 : 73,	1950 : 2011,	1951 : 2470,	1955 : 7086,
1956 : 11368,	1960 : 18958,	1961 : 21234,	1966 : 31281,	1967 : 36050,
1970 : 42170,	1971 : 40170,	1972 : 45969,	1973 : 18958,	1979 : 49365,
1980 : 54144,	1981 : 53657,	.....	.....	1994 : 112.319

KAYNAK : Emniyet Genel Müdürlüğü,

KISALTMALAR : Ş. K: Şehir Kulübü İç. D: İctimai Dernek, K.D: Kültür D. İm.
Hat: İmam Hatip Derneği'dir

ALINTI : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 2 s. 376.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKAD, Mehmet, Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Yayını. İstanbul, 1976.
- ASLAN, M.Hakkı, Türkiye'de Dernek Özgürlüğü'nün Tarihsel Gelişimi, KYUP. Yüksek Lisans Tezi. TODAİE Yayını. Ank, 1984.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.
- BALLAR, Suat, Türk Dernekler Hukuku, İstanbul, 1987.
- DOKUZOĞLU, Birsen, Demokrasi ve Sendikacılık, Şeker-İş Yayınları, Ankara, 1972.
- DUVERGER, Maurice, Politikaya Giriş. Çev. Samih Tiryakioğlu. Varlık Yayınları. İstanbul, 1975.
- GÖKÇELİ, Raşit, Demokratik Kitle Örgütleri Üzerine, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1987.
- GÜNDOĞMUŞ, Ali, Sendikalar, Kitle Örgütleri ve Kitle Mücadelesi, Evrensel Basım Yayın, Ankara, 1992.
- DAVER, Bülent, Politika Bilimine Giriş, Siyasal Yayınevi. Ankara, 1993.
- KAMU YARARINA Çalışan Dernekler, Binbirdirek Matbaacılık İstanbul, 1976.
- KAPANİ, Münci, Siyaset Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi. İstanbul, 1992.
- KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, AÜ Hukuk Fakültesi, Yayını. Ankara, 1968.
- LAROGUE, Pierre, Toplum Sınıfları, Çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.
- LEVENTOĞLU, Mazhar, Dernek ve Dernekçilik TTK Yayını. Ankara, 1972.
- MEYNAUD, Jean, Politikada Baskı Grupları, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.
- OKAY- M.Vedat, Dernek Bilgisi, Yönetici Yayınları, Ankara, 1982.
- ÖZSUNAY, Ergun, Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler, İstanbul 1966.
- PEKİN, Faruk, Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- PRELOT, Marcel, Politika Bilimi, Çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.
- SABUNCU, Yavuz, Anayasaya Giriş, İmaj Yayıncılık, Ankara 1993.
- SENCER, Muzaffer, Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri. May Yayınları, İstanbul 1974.
- SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasa, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992.

TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İst. 1980

YÜCEKÖK, Ahmet N., Türkiye'de Dernek Gelişmeleri, A.Ü. SBF Yayını, No: 335, Ankara 1972.

YASALAR

9 Kasım 1982 Kabullü T.C. Anayasası. (M.12-16, 33, 51, 52, 135, 174.)

TÜRK MEDENİ KANUNU. (Md. 45-81 Arası.) 17.02.1926 Kabullü.

DERNEKLER KANUNU. (Md. 1-97 Arası) 04.10.1983 Kabullü.

TEZLER

ARSLAN, M. Hakkı, Türkiye'de Dernek Özgürlüğü'nün Tarihsel Gelişimi, KYUP Yüksek Lisans Tezi, TODAİE Yayını, Ank. 1984.

ÇELİK, Yusuf, Kamu Personelinin Örgütlenmesi ve Türkiye'de Gelişimi.

DEMİR, Serdar, Kamu Görevlileri Örgütlenmesi. Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleri Deneyimi. A.Ü. SBF Bilim Uzmanlığı Tezi, (Yayınlanmamış.) Ankara, 1990.

KANGALLI, Kasım, Memur Sendikaları, Bilim Uzmanlığı Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul 1992.

MARTİN, Celalettin, Memur Sendikacılığı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 1992.

BUBERK, Bülent, Türkiye'de Örgütlenme Özgürlüğü, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Uzmanlığı Tezi, Bursa, 1991.

MAKALELER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: Sayfa:365-386.

DEMİR, Serdar, Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleri, TODAİE Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 46-95.

TARHAN, R. Bülent, Demokratik Kitle Örgütleri Üzerine Söyleşi, (Devlet Denetim Elemanları Derneği - DENETDE - Genel Sekreteri.)Denetim Dergisi, Sayı: 65, Sayfa: 30-31.

YAVUZYİĞİT, M. Hikmet, (DENETDE Mali Sekreteri.) Dernekçilik Üzerine Söyleşi, Denetim Dergisi, Sayı: 72, Sayfa: 16-17 Ar.